

**ULUSLARARASI HÂCE MUHAMMED LUTFÎ
(ALVARLI EFE)
SEMPOZYUMU
(25-26 NİSAN 2013, ERZURUM)
BİLDİRİLER**

**EDİTÖR
PROF.DR. CENGİZ GÜNDOĞDU**

**EDİTÖR YARDIMCILARI
ARŞ.GÖR. MUAMMER CENGİZ
ARŞ.GÖR. OSMAN NURİ KARADAYI**

ERZURUM - 2013

Alvarlı Efe Öğretisinde Bilgelik Sevgisi

Prof. Dr. Bayram Ali Çetinkaya
İstanbul Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Giriş

Bilgelik sevgisi olarak bilinen hikmet, sanatların sanatı, ilimlerin ilmidir. İnsanın kendisini bilmesi olarak da tarif edilen hikmet, bilen insanın mümkün olduğu

ölçüde kendisini İlâha benzetmesine vasıta olacaktır. Zira Allah'a en yakın olan kul, en âlim, en âdil, en merhametli ve en müşfik olanıdır (es-sîretü'l-felsefiyye). Aynı zamanda varlıklar üzerine düşünmesine ve Yaratıcı'yı (es-Sânî) tanımaya yardımcı olan hikmet, kalıcı ve sonsuz hayatın başlangıcı olan ölüme bir hazırlıktır. (Bk. Eflatun, 1995: 229-230; Kindî, 1994: 66-67; Ebû Bekr er-Râzî, 1982: 108; İhvân-ı Safâ, trz.: IV, 290; Bayrakdar, 1988:26)

Müslüman filozoflar, hikmeti felsefeden ayırarak hikmete, felsefeden daha derin ve kapsamlı bir takım anlamlar yüklemişlerdir. Şu halde hikmet, kesin doğru bilgi, yapılması erdemli olan bir hareket tarzıdır. (Bayrakdar, 1988:27)

Kur'ânî bir kavram da olan hikmet, anlam bakımından zengin ve kapsamlı bir kelimedir. Bu çerçevede sözde ve fiilde isabet etmek olan hikmet, hem ilim hem de ameldir. Bu anlamda hikmetli bilgi, tecrübe ile desteklenmiş ve uygulanabilir özellikler taşıyan ilimdir. Hikmetli hareket de bilimsel temellere dayalı olan ve bir ilmin ölçüsüne vurulduğu zaman doğru olduğu kesinleşen ameldir. Dolayısıyla hikmet ilimle sanatın birleşmesidir.

Bir anlamda ilim ve fıkıh demek olan hikmet varlıkların özündeki manaları anlamaktır. Yani varlıklar arasındaki sebep sonuç ilişkilerini ve etkileşim düzenini izleyip, varlıkların özünü ve amaçlarını kavramak demektir.

Kur'ân'ın bir çok yerinde hikmet, peygamberlik kavramıyla birlikte bulunmaktadır ve çoğu zaman onun yerine kullanılmaktadır.¹ Dolayısıyla hikmet, Allah'ın emrini anlamaktır;

İcat etmek" anlamına da gelen, hikmet, varlık düzeninde her şeyi yeri yerince koymak demektir ki, bu tarif de görünüşte bütün varlığı açıklamaya yönelik olduğundan, bir bakıma ilâhî hikmeti, ilâhî sıfatları topluca tarif sayılır. Bu anlamda kavram, Allah'ın 'Hakîm' ismiyle bağlantılıdır.

Uygulama açısından ele alındığında hikmet, adalet demektir. Amelî hikmet denilen ahlâk ilmi; ahlâkı, ifrat ve tefrit arasında adalet temeline dayadığından bu manayı almıştır.

İnsanı, güzel ve doğru işlere yönelten hikmet, siyasette, insanın gücü yettiği kadarıyla yüce Yaratıcı'ya benzemeye çalışmasıdır ki, bu da ilmini bilgisizlikten, icraatını zulüm ve haksızlıktan, ikram ve ihsanını cimrilikten, hoşgörüsünü bunaklıktan arındırmak ile mümkün olur. Yaratıcı'ya benzeme gayreti içindeki kul, hikmet sayesinde Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmaktadır.

¹ Bkz. Bakara, 129, 151; Âl-i İmrân, 79, 81, 164; Nisâ, 54; Mâide, 110; En'âm, 89; Yusuf, 22; Ra'd, 37; Nahl, 125; İsrâ, 39; Meryem, 12; Ahzâp, 34; Sâd, 20; Zuhuruf, 63; Câsiye, 16; Cum'a, 2.

Bir bilgiye hikmet denebilmesi içinse, üzerinde faydalı bir işin eserinin görülmesi gerekir. Herhangi bir faaliyete hikmet adı verilmesi de hem ilmi temellere dayanması ve ilmin gereklerine uygun olarak ortaya konması, hem de kötülüğü ve zarar amaçlanmamış olmasına bağlıdır. Bu çerçevede hikmet, Allah'ın emirlerini düşünmek ve ona uymaktır ki, nihayetinde bunu gerçekleştiren kimse, mutlak şekilde Allah'a itaat edecektir.

Kulluk bilinciyle yoğunlaşmış olan kimseye Allah'ın lütfettiği hikmet, öyle bir nurdur ki, akli karışıklıklar içerisindeki insan, vesvese ile gerçek makâm arasındaki farkı, onunla ayırabilir. Bundan dolayıdır ki, hikmeti elde eden isabetli, doğru ve hızlı karar verebilmekte ve gerçeğe ulaşmaktadır.

Ruhların sükun ve güvenliğinin son durağı olan hikmet, bütün hallere hakkı tanık tutmaktır. Dolayısıyla, hikmet, hakikate, vasıtasız ve sebepsiz işarettir. Yani öncesinde herhangi bir illet ve sebebe bağlı olmadan, doğrudan doğruya Hak Teâlâ'dan vârid olan, içinde şek ve şüphe, zaaf ve fesat ihtimali bulunmayan, niçin ve neden diye sormaya hacet bırakmayan ledünnî bir işarettir.

Şüphe ve kaosun kıskırtıcılığından ve karmaşasından insanı arındıran hikmet, hem din ve dünya düzeni hem de ledünnî bir ilimdir. Nihayetinde hikmet, ilhamın gerçekleşmesi için sırrı saklamaktır.(Bk. Yazır, trz. II, 204-205; Kindi, 1994: 71; Çetinkaya, 2012: 32-56.)

Hikmet kavramı, Kur'an'da çeşitli anlamlar yüklenerek yorumlanmaktadır:

a. Kur'an öğütleri anlamına gelmektedir: "Ve Allah'ın size indirdiği kitap ile size öğüt vermek için indirdiği hikmet..."(Bakara, 231).

b. Anlamak ve bilmek anlamlarına gelmektedir: "Andolsun ki, Biz Lokman'a hikmet verdik." (Lokman, 12)

c. Nübüvvet (Peygamberlik) manasına gelmektedir: "Gerçek şu ki, Biz İbrahim soyuna kitap ve hikmet verdik"(Nisâ, 54). "Ve Allah Dâvûd'a hükümdarlık ve hikmet verdi." (Bakara, 251)

d. İnce sırları ile Kur'an demektir: "Rabb'nin yoluna hikmetle davet et."(Nahl, 125). Ve sûredeki "Her kime hikmet verilmişse ona çok hayır verilmiş demektir."(Bakara, 269; Yazır, trz.: II, 216-217) ayeti.

İlimden ayrı düşünülmeyen hikmet, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ifadesiyle "Müminin yitiğidir. Onu nerede bulursa herkesten daha önce alır." Ancak kendisine hikmet verilen Hakîm Elçi (s.a.s.) için, "Hikmetin başı Allah korkusudur."

Hikmeti elde etmenin başlangıcı tefekkürdür. Bu hale kavuşmak da, ancak temiz akıl (akl-ı selim) ve kalple (kalb-i selim) mümkündür. Yaratıcı'nın bahsettiği akı, ihtiras ve şeytanın vesveselerine köle edenler, ne iç dünyalarındaki ilhamlarını ne de dış dünyadaki ibret manzaralarını kavrayıp idrak ederler. Zihinleri, var olan harikuladeliikleri seçemez ve sezemez. Bunlar düşünmezler veya düşünseler bile geçmişe ait olanlara baktıklarında, hayır ve hakkın, hakikat ve irfanın nerede olduğunu bilemezler. O halde ilahî bir hediye olan hikmet, ancak selim akıl ve temiz kalp sahiplerine bahşedilir. ("O, hikmeti dilediğine verir"...)(Bakara, 269) Dolayısıyla gerçeği yakalamış akıl ve hayrı talep eden irade, hikmetin şartı; tefekkür de onun girizgâhıdır. (Yazır, trz.: II, 204)

Hikmetin irfan ve tefekkür ile ilişkisine böyle bir girişten sonra, şimdi Alvarlı Efe'nin zengin düşünce dünyasına geçiş yapabiliriz.

Bilgelik Sevgisi Hikmet

Alvarlı Efe'nin Divan'ında bilgelik sevgisi, yani hikmet önemli yer tutar. Divan'da kelime olarak "hikmet", elli dokuz yerde geçerken, tamlama halindeyse "hikmet" in doksan sekiz yerde geçtiğini tespit edebildik.

Divan'dan hareket ederek, "hikmet" kavramının geçtiği tüm beyitleri belirledik. Onların tamamını çalışmamıza dâhil ettik. Şimdi tespit ettiğimiz bu beyitlerin bir kısmı üzerinden, Alvarlı Efe'nin bilgelik sevgisine/hikmet mefhumuna bakış açısını değerlendirip, ona yüklediğini anlamlar dünyasını ortaya koymaya çalışacağız.

Alvarlı Efe, Divan'ında "Mevlid-i Nebi" isimli şiirinde (mevlidinde) Hz. Peygamber'e özel bir önem vermektedir. O, bu çerçevede Hz. Peygamber'in, nübüvvet silsilesinin son zinciri olduğuna dikkat çekerken, ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'i de, Efendimiz'in mübarek şeceresindeki asil soya mensup olmasının ilahî sebeplerine işaret eder. Her ne kadar Hz. Peygamber'in atası Hz. Adem, yasak ağacın meyvesini yemesiyle Hak Teâla'nın ikazlarına muhatap olmuşsa da, bu yeryüzünde insanoglunun soyunun/şeceresinin devamına vesile olmuş; nihayetinde şecerenin hikmeti/ilahî zuhurâtı, Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.s.) dünyaya teşrifine bir vesile ve sebebiyet teşkil etmiştir.

*Hakikatde şecerenin hikmeti
Dünyâya gele Muhammed hazreti*

*Cilve-ger olup meğer gafletleri
Âkıbeti yücele devletleri*

*Emr-i Mevlâ Âdem'e oldu şedîd
Cennet-i a'lâdan olun siz baîd*

*Hikmet-i sırr-ı kader gör neyledi
Anları dünyaya irsâl eyledi. (Lutfi, 79, b. 63-66)*

Şevval ayı, Ramazan'dan sonra gelen kâmerî aylardan ilkidir. Ki bu ayda tutulan altı günlük Şevval orucu, tüm yılın oruçlu geçmesine eş değer kabul edilir. Alvarlı da şu mısrasında muhtemelen buna dikkat çekmektedir. Ona göre bu ayın hikmet ve hayırları yüksektir, boldur.

*Şehr-i Şevvâl'e gelince müddeti
Görür idi dürlü dürlü hikmeti (Lutfi, 80, b. 87)*

Alvarlı, Allah, insan ve tabiat olgularından hareketle, âlemdeki ahenk ve estetiğin ihtişamının hikmetlerini tasavvur eder. Bunu yaparken kalp gözünün verdiği kuvvetle kâinatın sırlarına ulaşmaya çalışır.

*Dîde-i dil buldu ol dem kuvveti
Kâinâtta seyredirdim hikmeti (Lutfi, 83, b. 128)*

Bir hadîs-i kudsi de Hakk'ın "Sen olmasaydın bu âlemleri yaratmazdım" hitabına muhatap olan Hz. Peygamber'in nuru, bütün kâinatı kapladı. Onun yeryüzünde kutlu doğumla varlık bulmasıyla birlikte, birçok evrensel olay meydana geldi. Onun gelişinin haberi ve müjdesini duyan her topluluk onun kendi içinden çıkacağına inanmıştı.

*Nûru dutdu kâinâtı ser-te-ser
Âleme hikmetle erdi bu haber (Lutfi, 86, b. 162)*

Hikmet âşıkların Gıdasıdır.

Şeriat şarabı/içeceği ve hidayet bahçesi olan hikmet, âşık olanların gıdasıdır ve onlara layıktır. Onun lezzet ve hazzını da, ancak âşıklar tadar. Yine hikmet mektebinde öğrenilen insanın kendini bilmesi/tanınması sanatı, dilden dile, nesilden nesile aktarılmış olan ebedî bir saadet gibi son derece değerlidir.

Şerâb-ı şerî'atdır bâde-i hidâyetdir

Âşıklara şâyândır kim ister ise hikmet (Lutfi, 127, b. 3)

Bu mekteb-i hikmetde ders-i arefîn bahsi

Dilden dile neşr olmuş bâkî ebedî devlet (Lutfi, 127, b. 4)

Marifetler Mektebinde Hikmet Okunur

Marifetler mektebinde, ancak hikmet okunur ve öğrenilir. Her okulda olduğu gibi, marifetler mektebinde de üstad ve bilge, bu eğitimi, şefkatle talipilerine ulaştırır.

Mekteb-i meârifde hikmet okunur elbet

Tullâb-ı meârif üstâdı eder şefkat (Lutfi, 128; b. 4.)

Alvarlı, insanın kadîm meselelerine de yönelir. Gönle sorar; kâinatın anlamı ve gayesi nedir? Onun yaratılış ve var ediliş sebebi ve hikmeti nedir? Alemlerden insanlar alemine gelir. Yine sorar; Adem oğlunun veya insanoğlunun amaç ve maksadı nedir? Sorular ve yine sorular... Çocukluktan yaşlılığa, hatta dünyadaki sona (ölüm) kadar olan zaman, insana insanlığını anlatan ve algılatan sualler ve meseleler... Bu sorular insan denen sırrın hikmet ve hakikatlerini düşündürür.

Dilâ bu devr-i âlemde nedir maksad nedir hikmet

Aceb bu ibn-i âdem'den nedir maksad nedir hikmet

Ne için halkeden Hâlık bizi halk eyledi yokdan

Bize bu sırr-ı azâmdan nedir maksad nedir hikmet (Lutfi, 138; b. 1-2)

Hikmet Taşıyıcıları: Aşkın Elçiler

Kelâm-ı Kadîm Kur'ân, Alvarlı için, içinde en büyük hakikatleri bulunduran Allah'ın gönderdiği Son Kitap'dır. Son Elçi'nin getirdiği bu yüce hikmet bahçesi, insanlığa barış ve mutluluğun formüllerini taşır. Aşkın Kitap, insalık ve âlemler için sayılamayacak kadar çok hikmetler, öğütler, emirler, tavsiye ve nasihatleri muhataplarına sunar. Kitaplar'la birlikte Hak Teâla, nebi ve resûller de, gönderdi. Zaman ve mekân ayrımı yapmadan en güzel şekilde yaratılmış insalık için, Allah'ın sevgilileri de yerkürenin hizmetine musahhar kılındı.

O elçiler ki, kimisi ulu'l-âzm kimisi ise âlemlerin kendisi için yaratıldığı kutlu mesaj taşıyıcılarından meydana gelmekteydi. Onların insanlığa hatta bütün mahlûkata gönderilmesinin ardında yatan esrar ve hikmetlerde sonsuz lütuflar bulunmaktadır. Peygamber, insanlığa erdem ve fazileti hatırlatarak tevhitte ayrılmamaları için Nuru'l-Envâr'ın aydınlığını götürmekteydiler. Yine hakikat taşıyıcıları, beşeriyetin akıl, hırs ve ihtiraslarının kurbanı olmalarını engellemek; sapkın inanç ve anlayışların karanlığından toplumları azâde kılmak için, varlıklarını ve benliklerini bu yüce gayeye feda ettiler.

Allah, var olan her şeyi bir vazife, bir amaç ve bir gaye için halk etmiştir. Alvarlı Efe de, buradan hareketle Allah'a kulluk için var edilmiş insanlığın bu kâinat kitabından en büyük dersleri ve hakikatleri çıkaracağını düşünür.

*Bize gönderdi Kur'ân'ı buyurup emr ü fermânı
Bu teklîf-i muazzamdan nedir maksad nedir hikmet*

*Resûller nev-be-nev geldi bu dünya ser-te-ser doldu
Bu mahlûk-ı mükerrerden nedir maksad nedir hikmet*

*Kuluna verdi istidâd kılıp hem kâbil-i irşâd
Bu kitâb-ı muallimden nedir maksad nedir hikmet*

*Bu mahlûkât-ı âlemi abes halketmedi Allah
Bize tarîf ü tâlîmden nedir maksad nedir hikmet*

*Umûrda kâbiliyyet kulda teklifden mukaddemdir
Gör ey LUTFÎ bu tefhîmden nedir maksad nedir hikmet (Lutfi, 138, b. 3-7)*

Ehl-i Beytin Hikmeti

Ehl-i Beyt, Efendimizin, en yakınlarıydılar. Özellikle Hz. Peygamber'in torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in ayrı bir yeri vardır. Bu sevgi, İslâm ümmetinin de muhabbetiyle dolu olan bir peygamber aşkıydı. Hz. Hüseyin şehit edilmesi, bütün ümmeti üzdü, büyük teessürlere boğdu. Öyle ki, Alvarlı, Hz. Peygamber'den önce gelen ve kendisine "hikmet" verilen Lokman'ı bile hüzünden nasiplendirecek kadar hâdiseyi taze tutar. Lakabı Numan olan İmam-ı Azâm'ı da bu hüznün deryasına ekler. Ehl-i Beyt'e yapılan Emevi iktidarının zulmü, o dönemden daha ziyade, sonraki yüzyıllarda önemli olay ve gelişmelere sebep teşkil etmiştir. Tarih boyunca fitne ve savaştan uzak kalmayan Dicle ve Fırat bölgesi, âdeta Ehl-i Beyt'in ahını almış gibi, gözyaşı ve kan içinde, günümüze kadar, varlık alanındaki mahzunluğunu sürdürmektedir.

"Aref" kavramı, Alvarlı Efe için, "kendisini bilen Rabbini bilir" (men arafe nefsehu fekad arefe Rabbehu) sözlerinin (sûfilere göre hadis, muhaddislere göre mevzu hadis) ifadesindeki "aref" ifadesine karşılık gelmektedir. Bu söz, hakîmler/filozoflar için de anlamlı bir sözdür. Dolayısıyla bundaki sırları; kendisine hikmet verilen Lokman (a.s.) ile kendisine Allah'ın hayır dileği olarak "fakih"lik (tefakkuh: dinde ince görüş sahibi olmak/çok bilgili olmak) lütfettiği Ebu Hanife'nin daha iyi bileceğini düşünür.

*Bağlandı Fıtrat'ın her bir tarafı
Bilinmedi Ehl-i beyt'in şerefi
Bu hikmeti bilir bilen arefi
Lokmân ağlar Nu'mân ağlar dîn ağlar (Lutfi, 161, b. 19)*

Hikmet Şifahanesi Derman Mekânıdır

Büyük âlem olan insan, gönül semâlarında her zaman için gizli olan genç bir "ay"ın saklı olduğunu bilmelidir. Bunun hikmeti üzerinde durmalı ve düşünmelidir. Alvarlı, burada "hikmeti", üzerinde düşünülüp tefekkür edilmesi gereken bir husus olarak görür. O, "taze mâhı" ifadesiyle gönül semâlarındaki "ay"ı kasteder.

*Nûsha-i kübrâdır âdem bilse eğer hikmetin
Eflâk-i gönlünde her dem tâze mâhı gizlidir (Lutfi, 172, b. 5)*

Dertli ve şifaya muhtaç olanlar için; hikmet şifahanesi bir şifa ve derman mekânıdır. Alvarlı, meyhane'yi, sûfiyâne bir mecazla "kulun aşk ve şevkle Rabb'ine

münâcaat mahalli” olarak tasavvur eder. Dolayısıyla hikmet şifahanesi, Yaratıcı’ya yakarış mekânıdır. Bir anlamda “içinde ilâhî marifetlerin, zevkin ve şevkin bulunduğu kâmil ârifin kalbi” ve gönüldür. Sıkıntı ve ızdırapların deva ve dermanı olan meyhanenin şifa verip iyileştiren şarabının lezzetini, ancak Hakk’ın ve kalbin sebatkâr ârifleri bilir ve anlar.

*Şifâ-bâne-i hikmet derdlere meyhânedir dermân
Şifâ-yâb-ı şerâbî âkif-i meyhânelerden sor (Lutfi, 185; b. 4)*

Hikmetin Aşkın Gülleri: İlim ve İrfan

Gönül bahçesinde neşv ü nema bulan güller, tevhid sırlarından hedef ve işaretler gösterir. Yine bu gülzârda, gül bahçesindeki bülbüllerin ötüşü, hikmetin sırlarına ve hakikatlerini ifşâ eder. Hikmet bahçesinin aşkın gülleri olan ilim ve irfan da şanlı nuru işaret eder. Alvarlı’nın bahsettiği gülşen, yani gül bahçesi nihayetinde, sevgilinin semti, vuslatı, aşkı ve kendisidir. Bir başka ifadeyle “gülşen”, mutlak bir şekilde “kalbin fethi ve açılışı”nı simgeler. O halde kalbin fethi ve açılışı, hikmetin okunmasıyla gerçekleşir.

*Gülistân-ı dilde açılan güller
Esrâr-ı tevhîdden nişân gösterir
O gülşende hikmet okur bülbüller
İlm ü irfân nûr-i zî-şân gösterir (Lutfi, 186, b. 1)*

Hikmet bir anlamda Kur’ân’ın öğütlerine tekabül eder. Nitekim Yaratan şöyle buyurur: “Ve Allah’ın size indirdiği kitap ile size öğüt vermek için indirdiği hikmeti anın...” (Bakara, 231). Diğer taraftan hikmet, nübüvvet (Peygamberlik) manasına da işaret etmektedir: “Gerçek şu ki, Biz İbrahim soyuna kitap ve hikmet verdik” (Nisâ, 54); “Ve Allah Dâvûd’a hükümdarlık ve hikmet verdi.” (Bakara, 251)

Hikmet bir başka anlamıyla ince sırları ile Kur’ân demektir: “Rabb’nin yoluna hikmetle davet et.” (Nahl, 125). Yine başka bir ayette geçen hikmet nasiplilerine müjdeler vardır: “Her kime hikmet verilmişse ona çok hayır verilmiş demektir.” (Bakara, 269; Yazır, trz.: II, 216-217) Şu halde Kur’ân’ın inmesi cân ve canânlar için hayat kaynağıdır. Habibullah’ın yolunda ve izinde gidip ona uyanlar, Al-i Abâ’nın yolu üzeredirler ve bu istikametî takip ederler. Âl-i Abâ, Hz. Peygamber, kızı Fatıma, amcasının oğlu Hz. Ali, torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’dir. Hz. Peygamber, bunları abasının altına alıp, “işte bunlar benim “ehl-i beytim”dir” diye buyurmuştur.

*Nüzûl-i Hazret-i Kur’ânî’den cânâ nedir hikmet
Muhammed peyrevi olmak reh-i Âl-i abâ’lardır (Lutfi, 194, b. 6)*

Hikmet Bahçesinde Ders-i Aref Okuyan Cân Bülbülleri

Hikmet gülleri, göğüs ve yüreğin ortasında bulunur. Ruh bülbülleri ise, başka bir iştedirler: Onlar ders-i aref okurlar, âdeta nefsi tanıma dersleri yaparlar. Alvarlı Efe, “ders-i aref” ile hakikatte şunu ifade eder: “Men arefe dersi, kendini tanıma dersi. “Men arefe nefsehû, fekad arefe Rabbehû: Her kim kendini bilir ve tanır, Rabb’ini de bilir ve tanır” hadîs-i şerifine işaret etmektedir. İnsanın Allah’ı tanıması, öncelikle kendisini tanımasıyla mümkün olur. Tasavvuf yolunda sâlik kendini tanımakla yola koyulur. Kendini tanımanın yolu, kâmil bir mürşide bağlanmakla olur. Bu bağlılık neticesinde kâmil mürşitte kendini seyreder, böylece kendini tanır. Buradan Alvarlı tekrar devam eder: El bağlamış gençler ve delikanlılar, sevgilinin kul ve kölesi olarak, ruh ve gönül kuşunu tutar ve avlarlar.

*Sahn-ı sînesinde hikmet gülleri
Ders-i aref okur cân bûlbülleri
Dest-beste civânlar olmuş kulları
Mürg-i rûhu dutar yâr şikâr eyler* (Lutfî, 216, b. 4.)

Hikmet Erbabına Eşyanın Hakikatini Sormak

Yaratılmış her şeye layık olan, en şerefli mahlûk olan insandır. Akıl nimetiyle şereflendirilmiş olan insan, her şeye müstahaktır. Var olan cemâdat, nebâtât ve hayvanât, onun için musahhar kılınmıştır. Böyle olmasının hikmeti açıktır. Zira insan en şerefli mahlûktur. Ya yaratılmış olanlar, isimleriyle varlık alanına çıkarılmışlardır. Hakk Teâla da bu isimleri Âdem'e öğretmiştir. İlm-i esma, yani isimler ilmi, bunun bilgisi, Bakara Suresi 31. ayetinde de şöyle zikredilmiştir: “ve Âdem'e her şeyin ismini öğretti, sonra onları meleklerle gösterdi, eğer sözünüzde samimi iseniz bunların isimlerini bana söyleyin”. Bu isimleri başka kim bilir? Kısaca kendisine “hikmet” verilen Lokman gibi, her hikmet erbabından eşyanın hakikati sorulabilir.

*Bu eşyâ kim mezâhirdir nedir hikmeti zâhirdir
Vukûf-i ilm-i esmâ ma'nevî Lokmân olandan sor* (Lutfî, 223, b. 6)

Hakîm Peygamber

Bütün ilahî lütuf ve ikramların sebebi olan Hz. Peygamber'in varlığını, Alvarlı Efe, sayılamayacak kadar hikmet ve sırlar bulunmakla izah eder. Yine ona göre, Efendimizin varlığındaki hikmeti, insanın kendini tanıma ve bilme dersiyse irfanı yayandan öğrenmek gerekir.

*Nedir ey LUTFÎ bu cûd-i vücûdunda olan hikmet
Aref dershânesinde nâşir-i irfân olandan sor* (Lutfî, 223; b. 7.)

Bütün feyz ve sevginin kaynağı Allah'tan aldığı feyzi taliplilerine sunan zamanın kâmil mürşidi; ilahî aşk, feyz ve neşe meclisinde, bütün gönüllere hikmet ve bilgelik sevgisini ulaştırır. Alvarlı, devam eder: Sevgilimin âşığı olan şişe ki, bu, sâkinin, yani mürşidin sunduğu şişedir ve parçalanmış, yüz parçalaya ayrılmıştır.

*Bezm-i meyde sâkî-i devrâne hikmet bahşeder
Âşık-ı cânânım olmuş şişede sad pâreler* (Lutfî, 197; b. 3)

Kur'an'ı yansıtan ayna ile hikmeti gören ve düşünen kimse, hakikatler âlemini temaşa eder. Nitekim hikmet ilminin okulu, iman nurunda mevcuttur.

*Mir'ât-ı Kur'ân ile görür gören hikmet nedir
İlm-i hikmet mektebidir nûr-i îmân andadır* (Lutfî, 215; b. 2)

Hikmet Şarabının Nefaseti

Hikmet şarabını doldur ve ondan kana kana tat. Bunları söyledikten sonra Alvarlı Efe, ilahî hikmet şarabının lezzetini elde etme yolunda himmeti, yani Allah dostlarının maksadına ulaştırıcı gücü ve yüksek iradeyi kullanmayı önerir.

*Doldur şerâb-ı hikmeti bu hizmete kıl himmeti
İki cihânın devleti ey nûr-i dil vâbestemiz* (Lutfî, 265; b. 3)
Peygamberliğin gül bahçesinden toprağa bûlbüller, yani âşıklar dökülür. Buradaki

bülbülleri, cân, gönül ve âşık anlamlarında ele almak mümkündür. Peygamberlik gülleriye soldu, bunun sebepleri ve hikmeti açık açık ortaya çıksın ve konsun.

*Gülistân-ı risâletden dökülür hâke bülbüller
Nübüvvet gülleri soldu nedir hikmet ayân olsun* (Lutfi, 412; b. 6)

Hikmet ile Vahdet Arasındaki İlahi Murakabe

Aylarlı Efe, vahdet ile hikmet arasında aşkın bir bağ kurar. Vahdet şarabının manevî haz ve lezzetiyle varlığın her noktasının hikmet şavkıyla dolduğunu anlatır. Neticesinde rahmet kapılarının, kapanmamak üzere ardına kadar açılmasıyla, tefekkür ve tezekkür halkasının cennet bahçelerine dönüştüğünü fısıldar.

*LUTFÎ diler mey-i vahdet
İçe dola dile hikmet
Açıla ebrâb-ı rahmet
Gel halkaya gir halkaya* (Lutfi, 547; b. 8)

Kendini tanıma dersi olan “marifetler dersi”nin tesiriyle kalp ve gönül, dört ana erdemden en önemlisi olan hikmetin feyz ve bereketiyle büyük âlemlere dönüşür. Hikmetin kalbe nüfuzuyla edep ve erdem, taliplilere büyük lütuf olarak huzur verecektir.

*Ders-i me‘ârif okuna
Hikmeti kalbe dokuna
Herkes edebî takına
Tâlîbe huzûr bahş ede* (Lutfi, 576; b. 2)

Hikmetin Gönülle Bağı

Hikmetin gönülle olan bağı, Alvarlı için, aşk ve saadetin anahtarları olarak tezahür eder. Zira Hakk’ın korku ve haşmetinden nasiplenene, gönlünü hikmet şavkıyla aydınlatır. Gönlü hikmet sırlarıyla dolan ise, aşkı hakikîyi varlığında tadar. Bu öyle bir aşktır ki, mutluluğu gözyaşıyla taşır. Nihayetinde âşık, gözü yaştan, gönlü ise sürurdan âzade olmayan bir hali yaşar.

*Havf-ı Hudâ’yı kâr eden
Gönlünde hikmet var eden
Aşkı özünde yâr eden
Ağlar gözü gülmez yüzü* (Lutfi, 628; b. 3)

Allah’ın nazar ettiği mahal, kemâl ve cemâlin en güzel tecellî ettiği yer, yani gönül ve kalp, Hakk’ın sırlarından ilk haberdar olan bir sırdır. Ancak onun gerçekte beslendiği ve mayalandığı hakikat vasıtası hikmettir. Alvarlı Efe, gönül ve yüreğin her dâim, Hakîm’in hikmet ve esrarından nasiplenmesini temenni eder.

Muhammed Lutfi söyler söyleden Hak’dır hakikatde
Hudâ’nın herbir anda hikmetinden dersin al ey dil (Lutfi, 327; b. 7)

İlahî Nurlar Taşıyan Hikmet

Alvarlı, Hz. Peygamber’i, vahdet topluluğunun meşalesine ilahî nurlar taşıyan, ilahî bir hikmet olarak görür. Nitekim o, buradan hareketle Kutlu Resûl’u kutsiler topluluğunda şan ve şerefi en yüce ve en değerli olarak kabul eder.

*Vücûd-i zât-ı akdes bezm-i vahdet şem'ine hikmet
Gürûh-i kudsiyânda âlî-şândır şöhet ü şânı* (Lutfi, 673; b. 3)

Varlık Âlemini İnşâ Eden Hikmet Sanatı

Kalp gözüyle görenler, âlemlere ve varlıklara göz nuruyla bakar ve tasavvur ederler. Âlemlerin Yaratıcısı, bir nakış yapan bir nakkaş titizliğiyle, varlıklar âlemini hikmet sanatıyla, köşk ve saray gibi inşa etmiştir.

*Basîret ehli ol nûr-i basar seyr eyle evvânı
Bu nakkâş nice nakşı eylemiş hikmetle evvânı* (Lutfi, 680; b. 1)

Gönül zevkini, hidayet manasının şarabından devşirir. Kendini bilme ve tanıma mekânı kalp ise, Alvarlı Efe'ye göre, hikmetin membaadır.

*Mey-i ma'nâ-yı hidâyetden alur dil zevkını
Men aref meyhânesi hikmet-beyân eyler beni* (Lutfi, 681; b. 5)

Hayır Verilen Nasipdar: Hikmet Erbabı

"Allah, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir. Ancak akıl sahipleri düşünüp alırlar." (Bakara, 269). Bu ilâhî ilkenin de bildirdiği gibi, hikmet Hakk'ın kulları içerisinde istediğine bahşettiği bir nimet ve lütuftur. Bununla birlikte kendisine hikmet bahşedilen ise, çok büyük hayır ve nimetlere muhatap olur. Allah'ın, hikmeti kendine lütfettiği kimsenin kalp ve gönül rahmet pınarlarından akan ilâhî nurlarla dolar ve taşar. Bunun sonucunda o kimse vasıtasıyla gözle görülmeyen manevî âlemlerin sır ve perdesi aralanır ve tüm varlığı müşahade eder. Hâlık'ın verdiği güç ve kudretin desteğiyle görünmeyen âlemin yollarını bularak esrarına vâkıf olur. Artık onun dünya gözü, hakikati görmesine engel bir perde ve setredir.

*Dilerse bir kula hikmet bildirir
Şerheder sadrını rahmet doldurur
Gösterir guyyûbât perde kaldırır
Gözlerine verir kudret iktidâr* (Lutfi, 600; b. 17)

Alvarlı, Divan'ın da bilgelik sevgisi "hikmet" kavramını sık kullanır ve dolayısıyla çok yer verir. Biz de Divan'daki "hikmet" kavramının geçtiği tüm beyitleri tespit ettik:

*Söyler idi gördüğü hikmetleri
Vasfederdi bulduğu hurmetleri* (Lutfi, 82; b. 108)

*Dâm-ı dehande lisân bende çekilse bu dem
Sohbet safâ bahşeder hikmet ile rubbemâ* (Lutfi, 15; b. 7)

*Muhabbet-i Mevlâ budur kuluna
Dünya muhabbetin vermez diline
Âşık eder hikmetinin gülüne
Nûr-i hidâyetle mutabber eyler* (Lutfi, 112; b. 3)

*Âşıklara bu dehşet dilberlere bu vahşet
Bilmem ki nedir hikmet fetvâ-yı ayân ister* (Lutfi, 125; b. 6)

Kerem-rûluk edüp düşmânlarına kahredüp dostâ
Ne hikmetdir o meh-rû-veş adûusun şerm-sâr etmez (Lutfi, 262; b. 2)

Kemân-ebrûleri kudret kaleminden nedir hikmet
Cinân seyrine ne minnet gönül eylenmez eylenmez

Cemâli cennet-i cândır kelâmı dürr ü mercândır
Bu cân-gâbe heyecândır gönül eylenmez eylenmez

Bezemiş gerdenin haller âşıkdır hâle hayâller
La'l-i lebinde zülâller gönül eylenmez eylenmez

Gülistân-ı melâhatde bâğ u bostân-ı hikmetde
Bu vuslat-ı şerâfetde gönül eylenmez eylenmez (Lutfi, 266; b. 2)

Ne hikmetdir muhabbetin illeri
Gözlerden akıdır hasret selleri
Nev-reste dilberler kudret gülleri
Gerden-i dilberdir ravza-i Rıdvân (Lutfi, 402; b. 2)

Derdililere dermân eder
Katreleri ummân eder
LUTFÎ'yi zü'l-fermân eder
Hikmet mekâllerin senin (Lutfi, 462; b. 7)

Kemân ebrûleri mihrâb-ı kudret
Sûreti âfitâb sûreti hikmet
Şâh-ı devrân görse eyler muhabbet
Cemâlin cihâna sultân gösterir (Lutfi, 250; b. 4)

Gülistânda eder bülbüller âvâz
Sabâ gibi açarlar per-i pervâz

Görürler kudretin san'atlarını
Bilürler Hâlık'ın hikmetlerini

Bu eşyâ mir'ât-ı vahdet ezelden
Zurûf-i hikmet olmuş Lem-yezel'den

Okur bülbül gülün yapraklarında
Bu ilm-i tevâhidî varaklarında

Seherlerde sabâ feyz-i muhabbet
Dağıdur gül-gülistâne şerâfet

Seherlerde yağar emtâr-ı hikmet
Sıvarır gülleri bu âb-ı rahmet

Dolar gözlerine nûr-i basîret
Okur bülbül seherde ders-i hikmet

*Cenâb-ı Hakk'a yüzbin hamd ederler
Seherlerde gülistâne giderler*

*Gülistânda görürler bir tecellî
Tecellîyle olurlar müteselli*

*Bütün evrâk-ı gül sırr-ı arefden
Okudur bülbüle ders her tarefdan*

*Bu mir'ât-ı hidâyete bakarlar
Gülistân seyrine cânlar atarlar*

*Bilürler güllerin bir gülbünü var
Bu gülşenin nice bin bülbülü var*

*Görünür bülbül olan gül dalında
Nevâ-yı nây-ı aşkı var dilinde*

*Seherde nem olur güllerde incû
Fedâdır o güle bülbül-i dil-cû*

*Görür bülbül olan gülden cemâli
Cemâli seyreden bulur kemâli*

*Sabâ sünbüllere verir selâmı
Eder güller ile güzel kelâmı*

*Sabâ bülbüllere verir hayâtı
Eder gülşende bülbüller sebâtı*

*Bahâristân eder gülleri handân
Verir seyr ü safâ bülbüle devrân*

*Görür bülbül nûr-i didârı gülde
Bulur zevk-ı muhabbet mey ü mülde*

*Görünce didâr-ı dildârı bülbül
Eder devrân sabâ zevk-ıyle sünbül*

*Gülistân bülbül-i nâlâne cennet
Eder güllere dâimî o zînet*

*Alur vakt-i seher bîty-i nübüvvet
Seherlerde açılır verd-i hikmet*

*Sabâ verir gülistâne halâvet
Olur bülbüllere vakt-i seâdet (Lutfî, 581; b. 1-23)*

*Bâzı kez bozuldu ekser-i ashâb
Tez elden eyledi Hudâ şifâyab
Hikmet cilve eder ahhâba ahhâb
Nâsır benem dedi size ol Mennân (Lutfî, 615; b. 25)*

*Gülistân-ı dilde açılan güller
Esrâr-ı tevhîdden nişân gösterir
O gülşende hikmet okur bülbüller
İlm ü irfân nûr-i zî-şân gösterir* (Lutfi, 131; b. 4)

Alvarlı Efe'nin Divan'ında hikmet kavramının terkip halinde geçen tüm kullanımlarını tespit ederek aşağıda belirttik. Buna göre hikmetin tamlama halinde geçtiği şekilleri şöyledir:

Hikmet-i Zât-ı Hakîm, Hikmet Kemerî, Hikmet-i Fütûh, Câm-ı Hikmet, Hurşîd-i Hikmet, Mihr-i Hikmeti, Kamer-i Hikmet, Emtâr-ı Hikmet, Hikmet-i Ma'nâ, Metn-i Hikmet, Kitâb-ı Hikmet, Hikmet kitâbı, Defter-i Hikmet, Dershâne-i Hikmet, Sîret-i Hikmet, İlm-i Hikmet, Ma'den-i Hikmet, Me'haz-i Hikmet, Hikmet-hâne, Bahr-i Hikmet, Taht-ı Hikmet, Vâridât-ı Hikmet, Mir'ât-ı Hikmet, Dîvan-hâne-i Hikmet, Hikmet köprüsü, Gülbün-i Hikmet, Zarf-ı Hikmet, Mekteb-i Hikmet, Ders-i hikmet, Dershâne-i Hikmet, Hikmet-i hilkat, Dürdâne-i Hikmet, Hikmet-i gülşeni, Ayn-i Hikmet, Hikmet-i Mevlâ, Hikmet-i Hudâ, Hikmet-i Hak, Hikme-tullah, Hikmet-i Ehad, Hikmet-i Hakk, Hikmet-i Rabbânî, Şifâ-hâne-i Hikmet, Hikmet-i Rahmân, Hikmet-i Bârî, Hakk'ın Hikmeti, Hikmet-i hukm-i Hakîm, Sebeb-i Hikmet, Lübb-i hikmet, Verd-i Hikmet, Bağ-ı Hikmet, Gülbün-i Hikmet, Hikmet Gülü, Hikmet-Efzâ, Dürr-i Hikmet, Hikmet-i Ders-i Âref, Hikmet Güherî , Ef'âlî Hikmet, Kenz-i Hikmet, Âl-i Zehrâ Hikmeti, Mahzen-i Hikmet, Sırr-ı Hikmet, Esrâr-ı Hikmet, Nûr-i Hikmet, Deryâ-yı Hikmet.

Kullanımlar ve Örnek Beyitler

*Hikmet-i Zât-ı Hakîm
Kerem-i Zât-ı Kerîm'dir o Kerîm
Hikmet-i Zât-ı Hakîm'dir o Hakîm* (Lutfi, "İltica-nâme," b. 18)

Hikmet Kemerî

*Eflâk-i encüme kudret kameri
Mele-i a'lâya hikmet kemerî* (Lutfi, Mi'râcü'n-Nebi, b. 53)

Hikmet-i Fütûh

*Nûr-i zâtın enbiyâya rûh ola
Hem vücûdun hikmet-i fütûh ola* Mevlidü'n-Nebi, b. 33)

Hikmet-i İktizâ-yı Sırr-ı Kader

*Hikmet-i ıktizâ-yı sırr-ı kader
Pîşrev ola zâtına ebu'l-beşer* (Lutfi, Mevlidü'n-Nebi, b.37)

Câm-ı Hikmet

*Câm-ı hik met ile şerbet verdiler
Âşıkâne bârekâllah dediler* (Lutfi, Mevlidü'n-Nebi, b. 149)

Hurşîd-i Hikmet

*Kevser-i cândır sözleri
Mir'ât-ı kudret gözleri
Hurşîd-i hikmet yüzleri
Ahmed Muhammed Mustafâ* (Lutfi, Divançe, A (Elif) Kafiyesi; b. 11)

Mihr-i Hikmet

Sana ey nûr-i dil hayrân gönüldür
Cemâlin cîmine kurbân gönüldür
O mihr-i hikmeti seyreyleyen dil
Bu dersde tâlib-i irfân gönüldür (Lutfî, 244; b. 1)

Kamer-i Hikmet

Kamer-i hikmet cemâlin mihr-i mücellâ mıdır
Deryâ-yı rahmet kemâlin Arş-ı mu'allâ mıdır (Lutfî, 246; b. 1)
Hurşîd-i arş-ı risâlet kamer-i hikmet-i Hak
Sebeb-i hilkat-i eşyâ şeref-i Arş-ı ulâ (Lutfî, 34; b. 4)

Emtâr-ı Hikmet

Deryâ-yı kerem katreleri emtâr-ı hikmet
Tevhîd edenin başına yağdırsa da Mevlâ (Lutfî, 34; b. 27)
Mihr-i muhabbetler doğar
Esrâr-ı aşk kalbe sığar
Emtâr-ı hikmetler yağar
Ey sâkî doldur bir kadeh (Lutfî, 75; b. 3)
LUTFÎ kalbe incû eker
Emtâr-ı hikmeti döker
Güneş gurûb fecir söker
Yıldızlar pervâne döner (Lutfî, 237; b. 15)
Nûr-i hidâyet doğar
Emtâr-ı hikmet yağar
Hubbullah kalbe sığar
Dervîş Allah dedikçe (Lutfî, 554; b. 4-5)
Bahri vahdetden alur emtâr-ı hikmet yağdırır
Hadravât-ı kalbi tecdîd eyleye mey mül gibi (Lutfî, 674; b. 4)
Emtâr-ı hikmet yağınca gül-bün-i dil gül açar
Gül-gülistân-ı me'ârif şî're verir şöhreti (Lutfî, b. 4)

Büzer-i muhabbeti eke
Emtâr-ı hikmeti döke
Burc-i dilden şafak söke
Güneş gibi berrâk ola (Lutfî, 24; b. 2)

Nûr-i hidâyet doğar
Emtâr-ı hikmet yağar
Sırrullah kalbe sığar
Lâ ilâhe illallah (Lutfî, 501; b. 6)

Hikmet-i Ma'nâ

Dilerim her dü-âlemde Cenâb-ı zü'l-Celâlî'den
Bu ümmet-i Muhammed'e erişe hikmet-i ma'nâ (Lutfî, 630; b. 7.)

Metn-i Hikmet

Feyz-i Mevlâ ile dolsa ol olur mir'ât-ı Hak
Metn-i hikmet şerh eder gûş-i dile neyden sadâ (Lutfî, 3; b. 1)

Kitâb-ı Hikmet

Eden câbilleri âlim dabî âlimleri nâ-dân
Kitâb-ı hikmet-i husni gören fâzıl olur elbet (Lutfî, 48; b. 4)

Çerâğ-ı ravza-i dil zülf-i zer-efşânımı gör
Kitâb-ı hikmet olan kadr-i mu'allâyı gözet (Lutfî, 58; b. 3)

Eşyâ-yı cihândan görünüür kudret-i Bârî
Seyr eyle güzeller yüzünü kitâb-ı hikmet (Lutfî, 70; b. 4)

Ders-i men arefe kitâb-ı hikmet
Muhammed'dir kerem kâni Muhammed
Muhammed'e oldu hitâb-ı hikmet
Muhammed'dir kerem kâni Muhammed 76; b. 1)

Almış feyz-i Muhammed'i
Kazanmış âlî himmeti
Hakkâ kitâb-ı hikmeti
Abdülkâdir'dir gavs-u'llah (Lutfî, 580; b. 5)

Hikmet kitâbı

Bu âlem ser-te-ser hikmet kitâbıdır nazar-dâr ol
Nice şürrâh olur eşyâ güneş-veş cûd-i Mevlâ'yı (Lutfî, 688; b. 2)

Defter-i Hikmet

Dilberin gül-beridir kenz-i füyûzât-ı atâ
LUTFİYÂ âl-ı ruhi defter-i hikmet varakı (Lutfî, 644; b. 7)

Dershâne-i Hikmet

Ey dil yine ârifler mekteb-i me'ârifde
Dershâne-i hikmetde dürdâneleri seyr et (Lutfî, 62; b. 2)

Sîret-i Hikmet

Sûret-i Lutfî'ye sîret-i hikmet
Ârif-i âgâhe versen nasihat
LUTFİYÂ dilersen dünyada devlet
Râh-ı Muhammed'e eyle muhabbet (Lutfî, 72; b. 5)

Bu âlem devriyâtında okurlar ders-i irfânı
Bu dershâne-i hikmetde seni dilbâz eden kimdir (Lutfî, 161; b. 2)

İlm-i Hikmet

Kühî-i "mâ-zâğal" çekildi gözüme
İlm-i hikmet nâzil oldu sözüme (Lutfî, 68; b. 110)

*Ey nûr-i dil eyle nazar cân göz ile bu kâinât
Kitâb-ı ilm-i hikmetin metni düşüpdür mümkünât* (Lutfî, 61; b. 1)

*Abdûlbâkî câm-ı mey-i ma'nâdır
Ehl-i dildir zâhir bâtın ranâdır
Zarf-ı irfân gönül gözü bînâdır
İlm ü hikmet dürr ü mercân iledir* (Lutfî, 82; b. 38)

*Doğar havf-i Hudâ'dan ilm-i hikmet kalb-i âgâhe
Gönülde inzivâ eyler muhabbete tökünmekdir* (Lutfî, 85; b. 4)

*LUTFİYÂ derd ü belâ ummânıdır bu Kerbelâ
İlm-i hikmet ehline dilden dile ihbâr olur* (Lutfî, 97; b. 7)

*Metâf-ı ârifân olmuş mukaddes beyt-i Mevlâ'dır
Künûz-i ilm-i hikmetdir aref dersânemiz vardır* (Lutfî, 52; b. 5)

*Nûr-i dîdem âlemi seyret güneş-veş hikmeti
Fehmedip anla ki sende ilm-i hikmet gizlidir* (Lutfî, 172; b. 3)

*Bu temâşâ-gâhde ârifler ilm-i hikmeti
Okuyup râh-i hüddâda gözlerin sağlar gider* (Lutfî, 193; b. 3)

*Bi-hakkı yâ Rabbi zât-ı izzetin
Esrârı yâ Rabbi ilm-i hikmetin
Bi-hakkı yâ Rabbi şân-ı kudretin
Ey keremler kâni merhamet buyur* (Lutfî, 233; b. 9)

*Mir'ât-ı Zât-ı Muhammed'dir cemâli cân-fezâ
Sırr-ı vahdetden derûnu ilm-i hikmet dürr-i bâr* (Lutfî, 234; b. 4)

*Zâhire kullet verir bâtında rızka kesreti
A'zam-ı erzâk gönülde ilm-i hikmetdir bugün* (Lutfî, 389; b. 3-4)

*Ezel bezminde bâde-nûş olan sâkî-i vahdetden
Aref dersânesinde gör okur o ilm-i hikmetden* (Lutfî, 434; b. 1)

*Dûr olma Yûsufum dâr-ı dünyâda
Râh-i hidâyetde olan ihvândan
Bak ilm-i hikmeti oku eşyâda
Ayrılma bulursun ehl-i irfândan* (Lutfî, 435; b. 1)

*Ru'yet-i eşyâ-yı âlem ilm-i hikmetdir bize
Sırr-ı tevhîd seyr olur bu bahr-i rahmetdir bize* (Lutfî, 510; b. 1)

*Mihri muhabbeti çaldı gönlüme
Ekmel-i îmân doldu gönlüme
İlm ü hikmeti geldi gönlüme
Olalı huddâm pîr ocağına* (Lutfî, 539; b. 3)

İlm-i hikmet bahseder mi merd olan mürde dile
Zîr-i bârda üstürâne hâne söyler söylese (Lutfi, 589; b. 5)

Metn-i ilm-i hikmet olmuşdur bu eş'âr aç gözün
Nûr-i cân feyz-i îmândır Mesnevî'nin sohbeti
Nice Enverî vü Sa'dî dahî Firdevsî gibi
Gün gibi gösterdiler şi'r ile ilm-i hikmeti (Lutfi, 634; b. 3-4)

İlm-i hikmetdir fi'âlin
Arş'a şerefdir ni'âlin
Kesfolunsa ruh-i âlin
Hurşîd-i rahşân değil mi (Lutfi, 649; b. 5)

Bâğ-ı vahdetde açılır ilm-i hikmet gülleri
Zevk ile tevhîd okurlar bu gülün bülbülleri (Lutfi, 660; b. 1)

Deryâ-yı ilm-i hikmet doldurdu mevc-i rahmet
Nûr-i ma'rifetiyle hubâb-ı Muhammedî (Lutfi, 689; b. 8)

Şi'r ile her dem açılır ilm-i hikmet gülleri
Mesnevî'dir ârifâna mir'ât-ı nûr-i Cemîl (Lutfi, 336; b. 3)

Bu kitâb-ı kâinât bin ilm ü hikmet bahseder
LUTFİYÂ nûr-i basîretle oku bu hikmeti (Lutfi, 697; b. 6)

Ma'den-i Hikmet

Dergâh-ı Hudâ ma'den-i hikmet o kerem-kân
Arş ulaşamaz kâmet-i bâlâ-yı Muhammed (Lutfi, 78; b. 4)

Me'haz-i Hikmet

Bir zât-ı kerîm hulk-i azîm me'haz-i hikmet
Mir'ât-ı hüddâ vech-i muzayyâ-yı Muhammed (Lutfi, 78; b. 4-5)

Hikmet-hâne

Âdemin mikdârı ma'lûmdur bu hikmet-hânede
Ehlini bulsa bilir yok derde dermândan leziz (Lutfi, 81; b. 4)

Bu hikmet-hânede sultân olunca kân ile elvân
Bugün ağlar zevî'l-îmân bugün eyyâm-ı matemdir (Lutfi, 160; b. 7)

Ederler derde dermânı bu hikmet-hânede LUTFÎ
Bütün sâil olur nâil keremistân-ı hikmetdir (Lutfi, 136; b. 7)

Meydân-ı muhabbetde ki merdânelerin var
Rište-i muhabbetde ki dürdânelerin var
Esrâr-ı aref dilde ledün-dânelerin var
Hikmet-hâne-i zevkde mül-dânelerin var (Lutfi, 142; b. 1)

Bahr-i Hikmet

Gör dehân-ı irfânı dökmiş güneş-veş geuheri
Bahr-i hikmetdir eserler bak efendim kıl nazar (Lutfi, 84; b. 4)

Tecellî-gâh-ı Mevlâ'dır gönül her ferdde mevcûddur
Bu bahr-i hikmete gir bak bulunmaz hiç nihâyâtı (Lutfî, 653; b. 4)

Taht-ı Hikmet

Güneşler yüzünün nûr-i zıyâsından nümâyîşdir
Sudûr-i taht-ı hikmetde olan sultân Muhammed'dir (Lutfî, 171; b. 2)

Vâridât-ı Hikmet

Şems-i hüddâ kalbe doğar
Vâridât-ı hikmet yağar
Sırr-ı esmâ kalbe sığar
Zâkirler pervâne döner (Lutfî, 235; b. 6)

Mir'ât-ı Hikmet

LUTFÎ bu mir'ât-ı hikmete bir bak
Bu hikmetde bâkî devlete bir bak
Böyle bir kamer-i vahdete bir bak
Sırr-ı süveydâda irfân gösterir (Lutfî, 250; b. 7)

Mir'ât-ı hikmete bak LUTFÎ aref dersin oku
Cânı kurbân isteyenler cânı kurbân istemez (Lutfî, 270; b. 7)
Geysûler bezetmiş serv-i kâmeti
Kim görse mahvolur bu kıyâmeti
Hûr u gilmân görse bu kıyâfeti
Mir'ât-ı hikmete olurlar hayrân (Lutfî, 402; b. 5)

Mir'ât-ı hikmete Mir'ât-ı hikmet

nâzır hamd ola oldu gönül
Sırr-ı tevhid keuseriyle hamd ola doldu gönül (Lutfî, 345; b. 1)

Dîvan-hâne-i Hikmet

Dîvan-hâne-i hikmetde merdâneler okurlar ders
Niyâz-mendân-ı rahmetde erham olur feryâd-res (Lutfî, 281; b. 1)

Hikmet-i hukm-i kitâb

İhtiyârın elde varken dut şerî'at dâmenin
Hikmet-i hukm-i kitâbdan zevk-ı ma'nâdır garaz (Lutfî, 303; b. 6)

Hikmet köprüsü

Geç bu hikmet köprüsünden ses çıkarma ârif ol
Her işi yerinde Hakk'ın nehr-i hikmetlerde ak (Lutfî, 312; b. 3)

Gülbün-i Hikmet

Gülbün-i hikmetdir ancak şî'ri ehl-i dillerin
Ehl-i dillerin kelâmı herbiri bir nehr-i Nîl (Lutfî, 336; b. 2)

Zarf-ı Hikmet

Verd-i vahdet zarf-ı hikmet ehl-i dil eş'ârıdır
Nâsır idi Hazret-i Hassân'a bunda Cebrâîl (Lutfî, 346; b. 3)

Mekteb-i Hikmet

*Bu eşyâdan al dersi
Tevhîdden eder bahsi
Bir mekteb-i hikmetdir
Hayrân demidir bu dem* (Lutfî, 355; b. 3)

*Dil mekteb-i hikmetdir hikmet demidir bu dem
Dil matlab-ı rahmetdir rahmet demidir bu dem* (Lutfî, 360; b. 1)

Ders-i hikmet

*Dağılmış devrâne şân u şöreti
Kamer-veş bir dülber Hakk'ın kudreti
Okumuş elestde ders-i hikmeti
Verd-i vahdet açar bâğı dilberin* (Lutfî, 495; b. 5)

*Okur evrâk-ı gülde ders-i hikmet
Eder dâim gülistâne muhabbet
Dolar cân gözüne nûr-i hidâyet
Güle bülbül olan aldı şikârı* (Lutfî, 690; b. 6)

Dershâne-i Hikmet

*Derd ehline cennetdir
Ravza-i seâdetdir
Dershâne-i hikmetdir
Mâkâm-ı kudemdir bu* (Lutfî, 494; b. 3)

Hikmet-i hilkat

*LUTFİYÂ Âkife Mevlâ nûr-i vahdet bahş ede
Hikmet-i hilkat ise Hakk'a ibâdetdir bugün* (Lutfî, 398; b. 8)

Dürdâne-i Hikmet

*Deryâ-yı muhabbetde dürdâne-i hikmet var
Feyyâz'da buhul yokdur yağmadır alan alsın* (Lutfî, 417; b. 4)

Hikmet-i gülşeni

*Sırr-ı aşkı söyler inceden ince
Seyreyle bülbülü zevka gelince
Hikmet-i gülşeni bülbül bilince
Fark eder meâlin ne olur olsun* (Lutfî, 423; b. 6)

Ayn-i Hikmet

*Şevket ü şânı şerâfet bahşeder âriflere
Ayn-i hikmetdir fi'âli şevket ü şân eyleyen* (Lutfî, 438; b. 4)

Hikmet-i Mevlâ

*Kan yaş dökerek elbet olur gözleri hûn-bâr
Âşık belâ âşıklara bir hikmet-i Mevlâ* (Lutfî, 17; b. 4)

Hikmet-i Hudâ

*Hikmet-i Hudâ nûr-i hüda dilde bulunsun
Birgün ola ki kalbine bâtın ola zâhir* (Lutfî, 182; b. 3)

*Hikmet-i aslı ise nûr-i Hudâ mihr-i hüda
Keuser-i ilm-i ledün künûz-i hikmet-i Hudâ* (Lutfî, 571; b. 4)

Hikmet-i Hak

*Hurşîd-i arş-ı risâlet kamer-i hikmet-i Hak
Sebeb-i hikmet-i eşyâ şeref-i Arş-ı ulâ* (Lutfî, 38; b. 4)

*Ârifin gönlü gözü menzil-i feyzullah velî
Ekserî hikmet-i Hak nâs manzarında hor olur* (Lutfî, 95; b. 2)

*Hikmet-i Hakk'ın buhûruna nihâyet var mıdır
Killet-i dünya ise bir bâkî devlettir bugün* (Lutfî, 389; b. 3)

Hikmetullah

*Zikreyle gel bir Allah'ı
Tefekkür hikmetullahı
Dîvâne olma vallahi
Mecnûn ile olmaz bâzâr* (Lutfî, 154; b. 10)

*Hayret eder görse hür ile gilmân
Dehşet alur bilse âfet-i devrân
Mislini görmemiş mihr-i dirahşân
Hikmetullah böyle mukadder etmiş* (Lutfî, 293; b. 3)

Hikmet-i Ehad

*Nâz u niyâz-ı ehl-i derd sebeb-i hikmet-i Ehad
Enîsini sever Samed sâbırları Hannân sever* (Lutfî, 191; b. 5)

Hikmet-i Rabbânî

*Her dü-âlem sizi Mevlâ şâd ü handân eylesün
Hikmet-i Rabbânî dilde derde dermân eylesün* (Lutfî, 440; b. 1)

Şifâ-hâne-i Hikmet

*Şifâ-hâne-i hikmetden erişe derdlere dermân
Bula derdli devâsını cenâb-ı Hak ede ihsân* (Lutfî, 447; b. 1)

Hikmet-i Rahmân

*Kerem-i Zât-ı Kerîm hikmet-i Rahmân u Rahîm
Âkubet nusret eder dîn-i âlî-şânımıza* (Lutfî, 540; b. 2)

Hikmet-i Bârî

*Ey nûr-i dîdem sabr edegör hikmet-i Bârî
İkrâmlar eder kullarına sofra-i Bârî* (Lutfî, 701; b. 1)

*Sêherde bülbül-i vahdet eder ezkâr Teâlâ'yı
O ezkârda okur hikmet açar müşkil mu'ammâyı* (Lutfî, 705; b. 1)

Kamer-i sırr-ı hikmet kubbe-i sahn-ı reşâdetde
MUHAMMED LUTFÎ'ye lutfet amân ey şâh-ı Şirvânî (Lutfi, 711; b. 7)

Hakk'ın Hikmeti

Kerîm ü Kadîm'in lutf u rahmeti
Dutarlar tarîk-ı bâb-ı cenneti
Bir nehr-i hayâtta Hakk'ın hikmeti
Çimerler olurlar gâyet nûrânî (Lutfi, 610; b. 76)

Hikmet-i hukm-i Hakîm

Hikmet-i hukm-i Hakîm'den memnu' olmuştur süâl
Hall-i müşkil eyleyen fehmi mu'ammâdır garaz (Lutfi, 303; b. 2)

Sebeb-i Hikmet

Ey vücûdu âlemin mevcuduna
Sebeb-i hikmet Hudâ'nın cûduna (Lutfi, 85; 157)

Lübb-i hikmet

Men aref dersihânesinde lübb-i hikmet neşreder
Feyz-i Feyyâz iledir bil sohbeti âriflerin (Lutfi, 461; b. 3)

Verd-i Hikmet

La'l-i lebin Kevser câm-ı muhabbet
Verd-i hikmet gülistân-ı melâhat
Sana mahsûs bu şöbret ü şerâfet
Hayder-veş meydânda merdâne misin (Lutfi, 475; b. 2)

Bâb-ı Hikmet

Bâb-ı hikmet açıla
Mey-i safâ içile
Ağ karadan seçile
Lâ ilâhe illallah (Lutfi, 499; b. 6)

Bâğ-ı Hikmet

Sezâdır ârife eş'âr ile hoş hasb-i hâl etmek
O verd-i bâğ-ı hikmetdir âşıkdır la'l-i handâne (Lutfi, 558; b. 3)

Gülbün-i Hikmet

Nehr-i vahdetden nemâsın almış
Gülbün-i hikmet verd-i muhabbet
Katmer-i kamer ruhleri ahmer
Himmeti âlî inticâsına (Lutfi, 505; b. 3)

Dîdâr-ı yâri kılan temâşâ ağyâr yüzüne bakar mı bâşâ
Nûr-i tecellâ menzil-gebidir mir'at-ı hikmet "min-kudretillah" (Lutfi, 526; b. 2)

Nâm-ı Muhammed sırr-ı mukaddes emîr-i aktâb bir zât-ı akdes
Serdâr-ı pîrân râb-ı hüdâde Lokmân-ı devrân "li-hikmetillah" (Lutfi, 526; b. 7.)

Hikmet Gülü

*Güller kurbân gül yüzünün âline
Sabâ kurbân kâküllerin teline
Şems ü kamer kurbân hikmet gülüne
Cîm-i cemâline hayretde kaldı (Lutfî, 637; b. 2)*

Hikmet-Efzâ

*Şükûfêhâ-yı elvânı münakkaş hikmet-efzâyı
Bırak LUTFÎ mâsivâyı âlem-ârâyı seyreyle (Lutfî, 545; b. 5)*

Dürr-i Hikmet

*Mir'ât-ı hakikatdir dershâne-i vahdetdir
LUTFÎ dürr-i hikmetdir bu mevcûd-i âmâde (Lutfî, 594; b. 7)*

Hikmet-i Ders-i Aref

*Hikmet-i ders-i aref
Ma'lûm olur her teref
Tevhîddedir bu şeref
Zâkir Allah dedikçe (Lutfî, 554; b. 5)*

Hikmet Güheri

*Meyân-ı kâmetde zerrîn kemeri
Güzeller içinde kudret kameri
Bahr-i me'ârifde hikmet güheri
Şeb-i vuslat mâh-i tâbânım gitdi (Lutfî, 626; b. 3)*

Ef'âli Hikmet

*Bütün ef'âli hikmetdir Hudâ'nın kahri rahmetdir
Eder ashâb-ı tevhîde lutf-i zarf-ı belîyyâtı (Lutfî, 653; b. 5)*

Kenz-i Hikmet

*Bak ilhâm-ı îlâhî'den dolan dil kenz-i hikmetdir
Anı bul halleder ilm-i ledünle her mu'ammâyı (Lutfî, 669; b. 2)*

Âl-i Zehrâ Hikmeti

*Kerbela'da bâr-gâh-ı âl-i Zehrâ hikmeti
Kurdular ki buldular Arş'dan yüce bir devleti (Lutfî, 677; b. 1)*

Mahzen-i Hikmet

*Mahzen-i hikmetdir nutk-ı dervîşân
Nefesi kimyâdır vecdi nûr-efşân
Hakkâ dervîşâne bu dîrür nişân
Gelür vücûdundan bîy-i Rahmânî (Lutfî, 686; b. 6)*

Sırr-ı Hikmet

*Kamer-i sırr-ı hikmet kubbe-i sahn-ı reşâdetde
Muhammed Lutfî'ye lutfet olan dâim kerem şâni (Lutfî, 672; b. 7)*

Esrâr-ı Hikmet

Ol zemân esrâr-ı hikmet masdarı

Mâder-i âhir zemân peygamberi (Lutfi, 81; b. 98)

Gül-gülistân-ı muhabbet ehl-i diller sohbeti

Hâmîl-i esrâr-ı hikmet şî're eyler rağbeti (Lutfi, 687; b. 1)

Dutup sahrâları feryâd u âhı

Bula esrâr-ı hikmetin kemâhî (Lutfi, 573; b. 13)

Nûr-i Hikmet

Gözünde nûr-i ibret var gönülde nûr-i hikmet var

Bütün eşyâ müderrisdir oku ilm-i mu'ammâyı (Lutfi, 693; b. 2)

Deryâ-yı Hikmet

O dem ki ol dîr-i deryâ-yı hikmet

Ledünniyâtını eylerdi sohbet (Lutfi, 584; b. 42)

Sonuç

Bilgelik sevgisi hikmetten geniş bir şekilde defaatle bahseden Alvarlı Efe, Allah, insan ve tabiat olgularından hareketle, âlemdaki ahenk ve estetiğin muhteşem oluşunun hikmetlerini tasavvur etmektedir.

Marifetler mektebinde, Alvarlı'ya göre, ancak hikmet okunur ve öğrenilir. Her okulda olduğu gibi, marifetler mektebinde de üstad ve bilge, şefkatle bu eğitimi taliplilerine ulaştırır.

Şeriat şarabı/içeceği ve hidayet bahçesi olan hikmet, âşık olanların gıdasıdır ve onlara layıktır. Onun lezzet ve hazzını, ancak âşıklar tadar. Yine hikmet mektebinde öğrenilen insanın kendini bilmesi/tanımaya sanatı, dilden dile, nesilden nesile aktararak yayılmış ebedî bir saadet gibi değerlidir.

Alvarlı Efe, kendini bilen ve tanıyanın, Rabb'ini bilip tanıyacağını sıklıkla tekrarlamaktadır. O, bu kapsamda vahdet ile hikmet arasında aşkın bir bağ kurmakta ve vahdet şarabının manevî haz ve lezzetiyle varlığın her noktasının hikmet şavkıyla dolduğunu anlatmaktadır.

Kâinatın anlamı ve gayesi hakkındaki sorular, insan denen sırrın hikmet ve hakikatini düşündürmektedir. Bu kapsamda Kelâm-ı Kadîm Kur'ân, Alvarlı için, içinde en büyük hakikatleri bulunduran Allah'ın gönderdiği Son Kitap'dır. Son Elçi'nin getirdiği bu yüce hikmet bahçesi, insanlığa barış ve mutluluğun formüllerini taşımaktadır. Hz. Peygamber'i vahdet topluluğunun meşalesine ilahî nurlar taşıyan ilahî bir hikmet kılavuz olarak gören Alvarlı, buradan yola çıkarak Kutlu Resûl'ü kutsîler topluluğunda şan ve şerefi en yüce ve en değerli olarak kabul etmektedir. Nitekim bütün ilahî lütuf ve ikramların sebebi olan Hz. Peygamber'in varlığında sayılamayacak kadar hikmet ve sırlar bulunmaktadır.

Kutlu Peygamber gibi, hakikat taşıyıcıları, beşeriyetin akıl, hırs ve ihtiraslarının kurbanı olmalarını engellemek; sapkın inanç ve anlayışların karanlığından toplumları azâde kılmak için varlıklarını ve benliklerini bu yüce gaye için feda etmişlerdir.

Allah'ın amaçsız, gayesiz, hâsılı hikmetsiz hiçbir şeyi halk etmediğine inanan Alvarlı Efe, Allah'a kulluk için var edilmiş insanlığın bu kâinat kitabından en büyük dersleri ve hakikatleri çıkaracağını düşünmektedir. Bunun hikmeti üzerinde durmak ve tefekkür etmek gerekmektedir.

Dertli ve şifaya muhtaç olanlar için; hikmet şifahanesi, bir şifa ve derman mekânıdır. Hikmet bahçesinin nadide ve aşkın gülleri olan ilim ve irfan da, şanlı nuru işaret etmektedir. Yani gül bahçesi nihayetinde, sevgilinin semti, vuslatı, aşkı ve kendisidir. Bir başka ifadeyle "gülşen", mutlak bir şekilde "kalbin fethi ve açılışı"nı simgeler. Kalbin fethi ve açılışı ise, hikmetin okunmasıyla gerçekleşmektedir.

Gül ile bülbül arasındaki ilişkinin sırrını fâş etmeye çalışan Alvarlı için, hikmet gülleri, göğüs ve kalbin merkezinde bulunur. Ruh bülbülleri ise, aref dersi, yani kendini tanıma ve bilme dersi talim ederler.

Kendini tanıma dersi olan "marifetler dersi"nin tesiriyle kalp ve gönül, dört ana erdemden en önemlisi olan hikmetin feyz ve bereketiyle, büyük âlemlere dönüşür. Hikmetin kalbe nüfuzuyla edep ve erdem, taliplilere büyük lütuf olarak huzur verecektir.

Hikmetin gönülle olan bağı, Alvarlı için, aşk ve saadetin anahtarları olarak tezahür etmektedir. Zira Hakk'ın korku ve haşmetinden nasiplenen, gönlünü hikmet "od"uyla aydınlatır. Gönlü hikmet sırlarıyla dolan ise, aşkı hakikî varlığında tadar ve hisseder. Bu öyle bir aşktır ki, mutluluğu gözyaşıyla taşır. Nihayetinde âşık, gözü yaştan gönlü ise sürurdan âzade olmayan bir hali yaşamaktadır.

Allah'ın nazar ettiği mahal, kemâl ve cemâlin en güzel tecelli ettiği yer, yani gönül ve kalp, Hakk'ın sırlarından ilk haberdar olan bir sırdır. Ancak onun gerçekte beslendiği ve mayalandığı hakikat vasıtası hikmettir. Alvarlı Efe, gönül ve yüreğin her dâim, Hakîm'in hikmet ve esrarından nasiplenmesini temenni etmektedir. Kendini bilme ve tanıma mekânı kalp ise, Alvarlı Efe'ye göre, hikmetin membaadır.

Kalp gözüyle görenler, âlemlere ve varlıklara göz nuruyla bakar ve tasavvur ederler. Âlemlerin Yaratıcısı, nakış yapan yüce bir nakkaş titizliğiyle, varlıklar âlemini, hikmet sanatıyla, köşk ve saray gibi inşa etmiştir.

Kur'an'ı yansıtan ayna ile hikmeti gören ve düşünen kimse, hakikatler âlemini temaşa eder. Nitekim hikmet ilminin okulu, iman nurunda mevcuttur. O halde hikmet şarabından kana kana tatmak gerekmektedir.

Sonuç olarak Alvarlı Efe için bilgelik sevgisi hikmet, Hakk'ın kulları içerisinde istediğine bahşettiği bir nimet ve lütuftur. Bununla birlikte kendisine hikmet bahşedilen ise, çok büyük hayır ve nimetlere muhatap olur. Allah'ın hikmeti kendine lütfettiği kimsenin kalp ve gönlü, rahmet pınarlarından akan ilâhi nurlarla dolar ve taşar. Bunun sonucunda o kimse ile gözle görülmeyen manevî âlemlerin sır ve perdesi aralanır ve tüm varlığı müşahade eder. Hâlık'ın verdiği güç ve kudretin desteğiyle görünmeyen âlemin yollarını bularak esrarına vâkıf olur. Artık onun dünya gözü, hakikati görmesine engel bir perde ve setredir.

Kaynakça

- Bayrakdar, M. (1988). İslâm Felsefesine Giriş. Ankara.
- Çetinkaya, Bayram Ali (2012). Yitik Bilgi ve Hikmet (II. Baskı). Ankara.
- Ebû Bekr er-Râzî (1982). Kitâbu'l-Sîretü'l-Felsefiyye (Resâilu Felsefiyye içinde) (V. Baskı). Beyrut.
- Eflatun (1995). Devlet (VIII. Baskı). (Çev. S. Eyüboğlu, M. A. Cimcoz). İstanbul.
- Lutfi, Hâce Muhammed (2013). Hulâsatü'l-hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfi. İstanbul: Efe Hazretleri Vakfı.
- İhvân-ı Safâ (Trz.). Resâil. (Nşr. B. Bustani). Beyrut.
- Kindî (1994). Risâle fi Hudûdi'l-Eşyâ ve Rusûmiha (Felsefi Risâleler içinde). (Çev. M. Kaya). İstanbul.
- Yazır, Elmalılı M. H. (Trz.). Hak Dini Kur'ân Dili. (Sad. İ.Karaçam, E. Işık, N. Boelli, A. Yücel). İstanbul.